

δ') Τίνος ἔνεκα ἐν ἀπάσαις μὲν ταῖς Κυριακαῖς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ κατὰ τὸν ὀρθρον ἀναστάσιμον εὐαγγέλιον ἀναγινώσκειται, ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ Κυριακῇ οὐδαμῶς ;

ε') Τίνος ἔνεκεν ἑορτῆς ἔσομένης τῇ ἐπαύριον ἀφ' ἑσπέρας τῶν ὕμνων ἀρχόμεθα ;

στ') Πῶς τινὲς τῶν Πατέρων ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν τὸ ἄσμα τῶν τροπαρίων, τινὲς δ' αὖ κωλύουσιν ὡς ἀσύμφωνον καὶ κοσμικόν ;

ζ') Πῶς δεῖ ἀπαντᾶν ταῖς λέγουσιν οὐδὲν συντελεῖν πρὸς κατάληψιν τῆς θείας Γραφῆς τὴν ἔντεχνον λέξιν τε καὶ σύνθεσιν, καὶ εἰ ἔστιν ἄλλως γράφειν ἢ οὐ.

η') Τίνος ἔνεκεν ἐκ διαφόρων καὶ ποικίλων βασάνων ὁ Κύριος τοὺς ὁμολογητὰς αὐτοῦ καὶ μάρτυρας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ῥυόμενος ξίφει συνεχῶρει ἀποτιμηθῆναι ;

θ') Ἄρα καλῶς ποιοῦσι τινὲς πρεσβύτεροι καὶ γέροντες μείρακας καὶ νεάνιδας γαμοῦντες ;

ι') Πῶς τοὺς Τούρκους, ἀσεβεῖς ὄντας, ἀφῆκεν ὁ Θεὸς καθ' ἡμῶν, ἀγαπώντων αὐτὸν καὶ σεβομένων ;

ια') Περὶ τοῦ « λάβετε φάγετε » καὶ τοῦ « πίετε πάντες ».

ιβ') Περὶ ἀμφιβολίας τινὸς γενομένης ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας.

β') Λειτουργικαὶ καὶ μουσικαί.

Ἐνταῦθα κατατάσσομεν τὰς πρὸς λειτουργικοὺς καθόλου σκοποὺς ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου συγγραφείσας πραγματείας καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν καὶ μουσικὴν ἢ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας, ὕμνους, βίους Ἁγίων καὶ θαύματα ἀναφερομένας. Τοιαῦται παραδίδονται ἡμῖν αἱ ἀκόλουθοι :

1. *Τὰ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τε καὶ ἀκολουθίαν γενόμενα ἐν τισι τῶν μονῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἁγίου Ὁρους.* Περιέχεται ἐν τῷ 163 χειρογράφῳ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἱερᾶς μονῆς Κοσινίτζης, ἐν ἧ διατρίβων ὁ Ῥουσάνος ἐν ἔτει 7048 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, (ἦτοι 7048—5508=1539/1540 μ. Χ.), ὡς ὁ ἴδιος ἐν αὐτῷ ἀναφέρει, συνέγραψε τὸ ὑπομνημάτιον τοῦτο. Ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ Α. Π. Κεραμέως ἐν τῷ « Ἡμερολογίῳ τῶν ἐθνικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως » 1904—1905 σ. 236—240, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « Λειτουργικὴ συγγραφὴ τοῦ Παχωμίου Ῥουσάνου », ὡς

καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ¹⁾). Ἐν αὐτῷ ὁ Ῥουσάνος, ὡς τις φρουρὸς ἄγρουπνος καὶ ὑπερασπιστὴς τοῦ παραδεδομένου ἐν γένει, εἴτε περὶ τοῦ δόγματος, ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις παρατηρήσαμεν, εἴτε περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως πρόκειται, ἐξεγείρεται κατὰ πάσης ἐν τοῖς χαλεποῖς ἐκείνοις χρόνοις ἐκτροπῆς ἐκ τῆς παραδόσεως, καταπολεμῶν εἰδικῶς ἐνταῦθα τοὺς παρατηρουμένους τότε νεωτερισμούς, καινοτομίας καὶ ἀταξίας, ὡς καὶ τὰς χάριν συντομίας περικοπὰς ἢ μεταρρυθμίσεις κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ, καὶ ἀξιῶν τὴν πιστὴν τοῦ τυπικοῦ ἐν πᾶσι τήρησιν καὶ τὴν ἐν τῇ παραδεδομένῃ τελετουργικῇ τάξει ἐμμονήν.

2. **Ἑρμηνεία σύντομος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν.** Κῶδ. Ναν. 125 φ. 258—259, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Π. Γριτσάνη ἐν «Νέα Ἡμέρα» 1893 ἀριθ. 973 καὶ Γ. Βασιλικῷ 139—143. Ἐν αὐτῇ ὁμιλεῖ περὶ παραλλαγῆς, διπλοφωνίας, νενανᾶ καὶ φθορᾶς.

3. **Ἀκολουθία ψαλλομένη εἰς τοὺς δσίους Πατέρας τοὺς ἐν Στροφάσιν ἀγαιρεθέντας καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς παραπλήσιον τέλος λαχόντας, ποίημα Παχωμίου Ῥουσάνου.** Περιέχεται ἐν τῷ 125 Νανιανῷ κώδικι φ. 237—240, τῷ Ἱεροσολυμιτικῷ 344 φ. 166—179 καὶ ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς μετανοίας τοῦ Ῥουσάνου ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν, παραληφθέντι ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, κατὰ τὸν Κ. Σάθαν ²⁾. Ἡ προκειμένη ἀκολουθία ἐξεδόθη τύποις ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον ὑπὸ τοῦ Σ. Ραφτάνη ἐν Ζακύνθῳ 1863, ἀναφέρεται δὲ εἰς τοὺς τῆ 29 Ἰουλίου 1537 ὑπὸ τῶν Τούρκων σφραγιασθέντας ἐν ταῖς νήσοις Στροφάσι μοναχοῦς, ὧν τὴν μνήμην ἐπιτελεῖ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τῆ 29 Σεπτεμβρίου.

Ἐπίσης ὁ Ῥουσάνος συνέγραψε καὶ διαφόρους ἑτέρας ἀκολουθίας καὶ λειτουργικοὺς κανόνας εἰς ἑορτὰς καὶ Ἁγίους, περιεχόμενας ἐν τοῖς Ναν. κώδ. 125 φ. 221—257 καὶ 127 φ. 213—220, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἀμβρ. 290 φ. 149—170 καὶ ἀνεκδότους εἰσέτι οὕσας, πλὴν τῆς ἐπανειλημμένως δημοσιευθείσης καὶ ἐρευνηθείσης εἰς τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα Λαρίσης. Ταῦτας περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἀπλῶς ἐνταῦθα.

---

¹⁾ Πρβλ. καὶ Ν. Βέη, ἐν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher, τ. X. (1933) σ. 116 ἑ.

²⁾ Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1869 σ. 122, ἐνθα δημοσιεύεται καὶ τμήμα τῆς Ἀκολουθίας. Πρβλ. καὶ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη τ. Γ' σ. 330 καὶ Ν. Κατράμη, μ. ἔρ. σ. 235, ἐνθα ἐπίσης ἐκδίδεται ἀπόσπασμα.

4. **Κανόνες κατ' ἤχον εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ψαλλόμενοι κατὰ Σάββατον ἐν αἷς ἐορτάζεται μοναῖς.**

5. **Κανόνιον εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν.**

6. **Στιχηρὰ εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας.**

7. **Εἰς τὸν ἅγιον Βλάσιον, ἅγιον Παχώμιον καὶ ἅγιον Στέφανον.**

8. **Καλλοφωνικὸν εἰς τὸν ἅγιον Μελέτιον.**

9. **Τρισάγιον μετὰ μέλους.**

10. **Στιχηρὰ τονισμένα ἕτερα.**

11. **Μαρτύριον Νικήτα τοῦ Νέου μετὰ συναξαρίου.** Περιέχεται κεχωρισμένως ἐν τῷ Ἀμβρ. φ. 219^v — 221^v καὶ τῷ Ναν. 125 φ. 245^r — 247^r.

12. Ἀγιολογικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν Μητροπολίτην Λαρίσης ἅγιον Βησσαρίωνα (+1540) : **Εἰς Βησσαρίωνα Λαρίσης Ἀκολουθία μετὰ συντόμου Συναξαρίου**, ὡς καὶ **Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις Βησσαρίωνα Λαρίσης**¹⁾. Καὶ ἡ μὲν **Ἀκολουθία**, ἡ ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1540—1543 γραφεῖσα, μετὰ τινων μεταγενεστέρων προσθηκῶν, φέρεται ἐν πολλοῖς κώδιξιν, ἥτοι ἐν τῷ Νανιανῶ 125 φ. 245^r — 247^r, ἐν τῷ 283 (Λάμπρου 5790) κώδικι τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγίου Παντελεήμονος ἐν ἁγίῳ Ὄρει²⁾, ἐν τοῖς κώδιξι 735, 724, 730, 794 καὶ 800 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος³⁾, ἐν τῷ 193 τῆς ἐν Λέσβῳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Λειμῶνος⁴⁾ καὶ ἐν τῷ

---

¹⁾ Ἐκ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα : *N. Βέη*, Prosographisches, Hagiographisches und Kunstgeschichtliches über den hl. Bessarion, den Metropolit von Larissa, ἐν Byz.—Neugriech. Jahrbücher τ. IV (1923) σ. 351 ἐ.—*N. Κατραμῆ*, μ. ἐρ. σ. 234 καὶ 221.—*Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων*, Περί τῶν Ὁ' ἐρμηνευτῶν τ. IV Ἀθῆναι 1849 σ. 800 ἐ.—*N. Γιαννοπούλου*, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, ἐν «Παρνασσῶ» τ. X. (1914) 261 ἐ. καὶ VII (1903) 222 ἐ., ὡς καὶ ἐν *N. Ἑλληνομνήμονι* τ. XV (1921) σ. 428.—*Σ. Λάμπρου*, Ἅγιος Βησσαρίων ὁ Λαρίσης καὶ Παχώμιος ὁ Ῥουσάνος, ἐν *N. Ἑλληνομν.* τ. V (1903) 290 ἐ.

²⁾ *Σ. Λάμπρου*, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων τ. II. σ. 353.

³⁾ *I. καὶ Α. Σακελλίωνος*, μ. ἐρ. σ. 134, 132, 133, 144 καὶ 145.

⁴⁾ *A. Π. Κεραμέως*, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, τ. I. Κωνσταντινούπολις 1884 σ. 104. *Γ. Βαγιάλα* ἐν ἀριθμ. 3034.

128 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς Ἀθηνῶν ¹⁾. ἐδημοσιεύθη δὲ πολλάκις, οἷον τῷ 1705 ἐν Βουκουρεστίῳ, τῷ 1707 ἐν Βιέννῃ, τῷ 1759 ἐν Βουκουρεστίῳ, τῷ 1797 ἐν Βιέννῃ, τῷ 1800 ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1846 ἐν Βενετία, τῷ 1856 ἐν Ἀθήναις, ἐφεξῆς δὲ εἰς διαφόρους ἄλλας ἐκδόσεις εἴτε μεμονωμένως, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, εἴτε μετὰ τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν Ἀγίων, ὡς τῷ 1897 κλπ. Τὸ δὲ **Συναξάριον**, περιλαμβανόμενον ἐν τῷ Ναν. 125 κώδ. φ. 247r—v, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. V (1908) σ. 291 ἑ., ἐξ αὐτοῦ δὲ προῆλθε καὶ ἐκτενέστερος τύπος, ὡς καὶ παράφρασις εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Τέλος τὸ **Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἐν ἁγίοις Βησσαρίωνα Δαρσίσης**, ἐν τῷ Ναν. κώδ. 125 φ. 253r — 257v περιλαμβανόμενον, τυγχάνει εἰσέτι ἀνέκδοτον, τοῦ Σ. Λάμπρου δημοσιεύσαντος ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. V (1908) σ. 294 μόνον τοῦ τμήματος τοῦ ὁμιλοῦντος περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος κατασκευῆς γεφύρας τινὸς ἐπὶ τοῦ Ἀχελώου, περὶ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς ἱερᾶς μονῆς Δουσίκου, ὡς καὶ περὶ τῆς διαθήκης αὐτοῦ ²⁾.

13. **Ἐπιστολή : τοῖς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σταυρονικήτα.**

Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, φερομένης ἐν τῷ 125 Ναν. κώδ. φ. 213v καὶ Ἀμβρ. 57v — 58r καὶ δημοσιευθείσης ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι σ. 679—681, καταφέρεται δριμέως κατ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι «ἐναντία τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατάξεως τῶν χριστιανῶν νομοθετοῦσι, λέγοντες δεῖν τινα τῶν στιχηρῶν τὸν ἕνα τῶν χορῶν ψάλλειν καὶ περιέρχεσθαι τοὺς κίονας», συνιστᾷ δὲ «ὑπὸ τῶν δύο χορῶν κροτεῖσθαι τὰ μέλη», ἵνα οὕτω «μὴ ἀποσχιζώμεθα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ νοοῦντες καὶ πράττοντες· οὐδὲ γὰρ ἐντεῦθεν τις οἰκοδομή, ὡς δέδεικται, εἰ μὴ σκάνδαλα».

14. **Ἐπόμνημα εἰς τὸ γενόμενον θαῦμα παρὰ τῆς σεβασμίας καὶ προσκυνητῆς εἰκόνης τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Κασσιωπαίας.**—Κώδ. Ναν. 125 φ. 167—171 καὶ 305 φ. 184—188, ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον μὲν ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1679 ἄνωνύμως μετ' ἄλλων ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἐν Κερκύρα τιμωμένων Ἀγίων, εἶτα

¹⁾ Ν. Ἑλληνομνήμων τ. V (1908) σ. 315.

²⁾ Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Καθηγητῆς Ν. Βέης (ἐνθ. ἀν. σ. 360 καὶ 370) προσέβαλε τὴν γνησιότητα τοῦ Ἐγκωμίου, ὃ δὲ Ν. Κατραμῆς τοῦ τε Ἐγκωμίου καὶ τῆς Ἀκολουθίας (μ. ἔρ. σ. 234—235), ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἄνυσ βασιμῶν ἐπιχειρημάτων.

δ' αὐθις αὐτόθι τῷ 1717 μετὰ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος. Ὑπὸ τοῦ ἰδίου πιθανῶς συγγραφέως Ῥουσάνου ἐγένετο καὶ παράφρασις τοῦ ὑπομνήματος τούτου εἰς ἀπλὴν φράσιν καὶ ἱαμβικούς στίχους¹⁾. Ἀναφέρεται δέ, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς προκύπτει, εἰς τὸ γενόμενον τῷ 1530 θαῦμα ἐν τῷ ἐν Κερκύρα ἱερῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπονομαζομένης Κασσιωπαίας.

Τέλος λειτουργικῆς φύσεως εἶναι καὶ ἱκανὸν μέρος ἐκ τῶν ἐρωταποκρίσεων τοῦ Ῥουσάνου, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

γ) Ἀσκητικά.

Περὶ τοῦ μοναχικοῦ καθόλου βίου ὁ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενος Ῥουσάνος ποιεῖται λόγον πολλαχοῦ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, παρέχων ἡμῖν πολυτίμους ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν μονῶν καὶ τοῦ μοναχικοῦ θεσμοῦ. Εἰδικῶς ὅμως ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν ἐν τοῖς ἀκολουθοῦσι πονήμασιν αὐτοῦ.

1. **Συναγωγή διαφόρων κεφαλαίων διὰ τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ μοναχοὺς κοινῶς βιοῦν κατὰ πάντα καὶ ἀρκεῖσθαι τοῖς ἀναγκαίοις.** Κώδ. 593 μονῆς Ἰβήρων²⁾ καὶ Ναν. 127 φ. 191—207, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Philipp Meyer ἐν μέρει μὲν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894 σ. 212 κ. ἐξ., ἐν μέρει δὲ ἐν τῷ Byzantinische Zeitschrift τ. IV (1895) σ. 45 κ. ἐξ.³⁾ Ἐν τῷ πονήματι τούτῳ ὑπεραμύνεται ὁ Ῥουσάνος τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος τῶν μονῶν, προσάγων σχετικὰς διατάξεις, ἧ ὡς λέγει «κεφάλαια», ἐκ τῆς πρωτοδευτέρας Συνόδου, τοῦ Μ. Βασιλείου, Ἰωάν. Χρυσοστόμου, Μαξίμου, Εὐφραΐμ, Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, Ἀθανασίου Ἀθωνίτου, κ.ἄ. καὶ καταλήγων κατακρίνει δριμύτως τὸ ἰδιόρρυθμον μοναχικὸν σύστημα, παρέχων ἅμα εἰς τοὺς μοναχοὺς διαφόρους ὑποθήκας περὶ τηρήσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν δοθεισῶν μοναχικῶν ὑποσχέσεων καὶ ἐν γένει τῶν μοναχι-

¹⁾ Ἑλληνομνήμων 631.

²⁾ Σ. Δάμπρου, ἐνθ' ἄν. σ. 179.

³⁾ Πρβλ. αὐτόθι σ. 583—584 γλωσσικὰς παρατηρήσεις ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ Ed. Kurz. Περαιτέρω Ν. Βέη ἐν Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher τ. X (1933) σ. 113 κ. ἐξ., ὡς καὶ ἐν Berliner philologische Wochenschrift τ. 37 (1917) σ. 1034 — Ἑλληνομνήμων σ. 628.

κῶν ὑποχρεώσεων αὐτῶν, τονιζομένης ἰδιαζόντως τῆς ὀλιγαρκείας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν ἀπλότητος. Περὶ τῶν ἰδιορρούθμων μοναχῶν εἰδικῶς παρατηρεῖ, ὅτι εἶνε παραβάται τῶν ἱερῶν ὑποσχέσεων τῆς ἀκτημοσύνης καὶ τῆς ὑπακοῆς καὶ «ἐντεῦθεν συμβαίνει τοὺς ἰδιορρούθμους ἀτελεῖς καὶ μέσους εἶναι τῆς τε κοσμικῆς καὶ μοναδικῆς πολιτείας καὶ παραβάτας τῶν ἐντολῶν αὐτῶν»; καὶ ὅτι «οἱ ἐν ἰδιορρούθμῳ τὸ μοναχικὸν μετερχόμενοι, ὡς ἀκέφαλοι καὶ τῷ ἰδίῳ κανόνι καὶ τύπῳ στοιχοῦντες, μὴ μέντοι τῷ τῆς ἀγίας καὶ καθολικῆς Ἐκκλησίας, εἰκόμασι ἀπολελυμένη γυναικὶ καὶ ἀθέσμως ἐκάστῳ συγ- γινομένη, ἤγουν πόρνη» 9.

2. **Ὁμιλία λεχθεῖσα εἰς τινος τῶν ἀδελφῶν κηδεῖαν, προτροπὴ τοῦ Ἀββα.** Σώζεται ἐν τῷ 125 Ναν. κώδ. φ. 162—166, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἀμβρ. 290 φ. 247r —253r, δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. XIII (1916) σ. 60 ἔξ. μικρῶν τινῶν ἀποσπασμάτων. Ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ταύτῃ ὁ Ῥουσάνος ψέγει τὰς ἐν ταῖς τότε μοναῖς παρατηρουμένας ἀτοπίας καὶ τὰς παρὰ τοῖς μοναχοῖς κακίας, καταλήγων μὲ τὴν παραίνεσιν πρὸς τοὺς μοναχοὺς. «Ἴν' οὖν καὶ ἡμεῖς τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν ἀξιωθῶμεν, καταταγέντες ἐν τῷ χορῷ τῶν Ἀγίων φευξώμεθα τὰς προορηθείσας κακίας καὶ ἀντιποιησώμεθα τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἀγίων· γένοιτο δὲ πάντα ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς κρεῖττονα μετελθεῖν μεταβολὴν καὶ τῆς ἀρετῆς ἐπίδοσιν».

3. Ἐπιστολὴ : **Μακαρίῳ τῷ ποτε Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης.** Κώκ. Ναν. 125 φ. 189—191 καὶ 127 φ. 207—213, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι σ. 653 κ. ἔξ. Ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ Μακάριος πρόην Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπεμακρύνθη τῆς ἑδρας του πιθανῶς περὶ τὸ 1530 καὶ ἤδη διέμενε ἐφησυχάζων ἐν τῇ ἐν Ζακύνθῳ ἱερᾷ μονῇ τῆς Ἀναφωνητρίας ὡς ἠγούμενος αὐτῆς 10). Ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ ἐπιστολῇ ὁμιλεῖ ὁ Ῥουσάνος περὶ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος ἐκ τῆς ἐξῆς ἀφορμῆς. Μεταξὺ τῶν μοναχῶν, τοῦ ἀγίου Ὁρους ἰδίᾳ, ὑπῆρξε ζωηρὰ συζήτησις, καθ' ὅσον μερὶς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ γέροντος Καλλίστου, στηριζομένη καὶ ἐπὶ τῆς πράξεως τοῦ πρόην Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Μακα-

1) Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster σ. 213.

2) Πρβλ. Ν. Βέη, Die Klosterregeln des Nikephoros Blemmydis in bezug auf Pachomios Rhousanos... ἐν Β.—Ng. Jb. τ. X (1933) σ. 117 κ. ἔξ.

ρίου, παρεδέχετο τὴν ὑπαρξιν τριῶν μοναχικῶν σχημάτων, ἤτοι τοῦ τῶν ἀρχαρίων, τοῦ τῶν μέσων ἢ μικροσχήμων καὶ τοῦ τῶν τελείων ἢ μεγαλοσχήμων, ἀναλόγως τῶν τριῶν ἀντιστοιχῶν ἱερατικῶν βαθμῶν διακόνου, πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου. Ἀποδεικνύει λοιπὸν ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιστολῇ ὁ Ῥουσάνος, προσάγων μαρτυρίας ἐκ τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Μ. Βασιλείου, Ἀββᾶ Ἡσαίου, Παχωμίου καὶ Νικηφόρου Βλεμμύδου, παραδεχόμενος δ' ἐξ ἄλλου καὶ τὴν τῶν δοκίμων βαθμίδα, ὅτι «οὐκ ἔστι διαφορὰ σχήματος μοναχικοῦ» καὶ «ὅτι ἐν ἔστι τὸ ἐξ ἀριῆς διδόμενον σχῆμα, ὡσπερ καὶ τὸ βάπτισμα».

δ) Ἐπιστολαί.

Τοῦ Ῥουσάνου κατέχομεν 22 ἐν ὄλῳ ἐπιστολάς μεγίστης ἱστορικῆς σπουδαιότητος. Διὸ αἱ 15 ἐξ αὐτῶν ἐξεδόθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδη ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι ἐκ τοῦ Ναν. 125 κώδικος, χρησιμοποιηθεῖσαι ἔκτοτε ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης πρὸς διαφώτισιν τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους. Τὰς δὲ ὑπολοίπους ἀνεκδότους 7 ἐπιστολάς ἐκδίδομεν ἡμεῖς ἐν τῇ μετὰ χεῖρας ἐκδόσει. Αὗται εἶνε αἱ ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσαι δογματικαὶ ἐπιστολαὶ πρὸς Διονύσιον ἱερομόναχον τὸν ἀναχωρητὴν τέσσαρες, πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοῦ μοναχοῦ Ματθαίου μία, περὶ τῆς τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Σαρακηνῶν πίστεως πρὸς τινὰς μία, καὶ ἡ πρὸς τὸν μοναχὸν Μαθουσάλαν κατὰ Μονοφυσιτῶν μία. Ἐπίσης ἐγένετο ἤδη λόγος καὶ περὶ ἐτέρων τριῶν ἐπιστολῶν ἤτοι τῆς πρὸς τὸν πρῶτον Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Μακάριον, πρὸς τοὺς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σταυρονικήτα καὶ τῆς πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ναυπάκτου Ἀθανάσιον ¹⁾. Οὕτως ἀπομένουσι πρὸς ἐξέτασιν 12 εἰσέτι ἐπιστολαί, περὶ ὧν θέλομεν διαλάβῃ ἐνταῦθα συντόμως, παραπέμποντες τοὺς ἐνδιαφερομένους εἰς τὸν Ἑλληνομνήμονα. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται εἶνε αἱ ἐπόμεναι :

1. *Πρὸς τοὺς ἐν Βενετία χαλκογραφεῖς.* Κῶδ. Ναν. 125 φ. 184—185, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 648—653, Νέω Ἑλληνομν. τ. II (1905) 346—349 καὶ παρὰ τῷ Βασιλικῷ 115—118. Ἐν αὐτῇ κατακρίνει τοὺς χαλκογραφεῖς ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τὰ πολλὰ καὶ τὸν νοῦν τῶν χωρίων μεταβάλλοντα τυπογραφικὰ σφάλματα κατὰ ἐκτύπωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, ὡς καὶ τὰς ἀφιλοκάλους καὶ

¹⁾ Ἐπιθι σ. 62, 60 καὶ 37.

ἀσέμνους εἰκονογραφίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν τύπωσιν οὐχὶ κατὰ πάντα εὐσεβῶν καὶ ὠφελίμων βιβλίων, παραινῶν ὧδε. «Μὴ οὖν οὕτως, ἀδελφοί, ποιῶμεν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν ἐξυβρίζοντες, μηδὲ γραφάς τινας καὶ ζωγραφίας αἰσχρὰς εἰς καταστροφὴν τῶν νεωτέρων καὶ ἐτοιμῶς ἐχόντων ἀκολασταίνειν¹⁾ ἀλλ' ὅσα σεμνὰ καὶ θεοφιλῆ, τὸ αὐτὸ φρονοῦντες ἐν ἀλλήλοις κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν»¹⁾).

2. **Παῖσιω Δράμας.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 186 καὶ Βερ. φ. 331—333, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 646—648. Πρόκειται περὶ προσωπικῆς κυρίως ἐπιστολῆς, διαφωτιζούσης τὰ τοῦ βίου τοῦ συγγραφέως, ἐφ' ᾧ καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ χρησιμοποιηθείσης.

3. **Ἰγνατίω Ἀντίσσης.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 192—204 καὶ 305 φ. 160—171, ἐκδ. ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 681—710. Μακρὰ καὶ ἀξιόλογος ἐπιστολή, ἐν ᾗ ἐκτίθενται οἱ διωγμοὶ καὶ αἱ πικρῖαι, ἃς ἔδοκίμασεν ὁ Ῥουσάνος, διαμείνας ἐπὶ διετίαν ὡς διδάσκαλος παρὰ τῷ Μητροπολίτῃ Ἀντίσσης ἐν Λέσβῳ, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐλέγχει αὐτὸν καὶ νουθετεῖ.

4. **Μιχαὴλ τῷ καὶ Ἐρμοδώρῳ τῷ φιλοσόφῳ.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 205 καὶ 305 φ. 172—173, ἐκδ. ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 581—583. Πρόκειται περὶ ἐγκωμιαστικῆς ἐπιστολῆς, ἀπευθυνθείσης πρὸς τὸν συμπολίτην αὐτοῦ φιλόσοφον Ἐρμόδωρον.

5. **Μανουὴλ ἄρχοντι παραμυθητικῆ.** Ὡς ἐκ τῆς μονῆς. Κώδ. Ναν. 125 φ. 206 καὶ 305 φ. 188—190, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 660—664. Ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξάγεται πρόκειται περὶ παραμυθητικῆς ἐπιστολῆς, ἀποστελλυμένης ὑπὸ τῆς μονῆς πρὸς τὸν ἄρχοντα Μιχαὴλ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

6. **Δοσιθέῳ Ξανθείας καὶ Περιθεωρίου (Θράκης).** Συμβουλευτικὴ ἐπιστολή, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν ἀναφερομένη. Περιέχεται ἐπίσης ἐν τοῖς Ναν. Κώδ. 125 φ. 207—208 καὶ 305 φ. 190—192, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 664—468.

7. **Κυρίῳ Κυριακῷ Πρεσβυτέρῳ.** Ἐλεγκτικὴ ἐπιστολή περὶ τοῦ τρόπου τῆς τηρήσεως τῆς Κυριακῆς ἁργίας. Φέρεται ἐν τοῖς ἄνω κώδ. 125 φ. 209 καὶ 305 φ. 192—193, ἐκδέδοται δὲ παρὰ τῷ Ἑλληνομνήμονι 669—671.

8. **Φιλίππῳ Καλλιγράφῳ.** Προτροπικὴ πρὸς προσέλευσιν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀ. Μουστοξύδη ἐν τῷ Ἑλλη-

¹⁾ Ἑλληνομν. 652.

νομνήμονι 671—674 καὶ ὑπὸ τοῦ Δ. Καμπούρογλου εἰς τὰ «Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων» τ. Ι Ἀθῆναι 1889 σ. 81—82 ¹⁾ ἐκ τοῦ Ναν. Κώδ. 125 φ. 210.

9. **Δαυρεντίω Ἀθηναίων ποδαλγοῦντι.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 211, ἐκδ. ὁμοίως ὑπὸ Μουστοξύδη 674—675 καὶ Καμπούρογλου ἐνθ' ἄν. 79—80 ²⁾. Ἀποστέλλει «ῥησεῖδια εἰς θεραπείαν τῆς κατεχούσης δεινῆς καὶ ἀτεράμνου ἀλγηδόνας».

10. **Καλλίστω νεωστὶ χειροατηθένει Ἀθηναίων.** Ὡς ἐκ τοῦ προεστῶτος. Συμβουλευτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν νέον ἐπίσκοπον, φερομένη ἐν τῷ ἰδίῳ 125 κώδ. φ. 212r ὡς καὶ τῷ Ἀμβρ. φ. 56v καὶ ἐκδομένη παρὰ τῷ Ἑλληνομνήμονι 675—676 καὶ Καμπούρογλου ἐνθ' ἄν. σ. 80—81 ³⁾.

Σωφρονίω Χριστιανουπόλεως. Ὡς ἐκ τοῦ προεστῶτος. Συστατικὴ ἐπιστολὴ, περιλαμβανομένη ἐν τοῖς αὐτοῖς κώδ. Ναν. 125 φ. 212v καὶ Ἀμβρ. φ. 58 καὶ ἐκδομένη παρὰ τῷ Ἑλληνομνήμονι 676—677.

12. **Τοῖς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μελετίου.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 213 καὶ Ἀμβρ. φ. 57r, ἐκδ. ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 677—679. Δι' αὐτῆς ἀποστέλλει εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Μελετίου χειρόγραφον βίον τοῦ Ἀγίου τούτου, καλλιγραφηθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ διορθωθέντα.

V

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΟΥΧΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Ὁ Ρουσάνος οὗ μόνον ὡς θεολόγος διέπρεψεν, ἀλλ' ἅμα καὶ ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, διδάσκων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἴτε ἐν σχολείοις εἴτε ἐν μοναῖς εἴτε καὶ κατὰ τὰς πολυαρίθμους αὐτοῦ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν δούλην Ἑλλάδα περιοδείας καὶ ἐκπαιδεύων τὴν νέαν γενεάν ἐν τῇ πατρίῳ Παιδείᾳ καὶ Θρησκείᾳ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ φιλομαθέστατος καὶ ἀκαταπόνητος μοναχὸς ἐπι-

¹⁾ Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ «Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων» τ. Ι Ἀθῆναι 1889 σ. 101 ἔ.

²⁾ Ὁμοίως αὐτ. σ. 98 ἔ.

³⁾ Αὐτόθι σ. 101.

δίδεται καὶ εἰς γραμματικὰς καὶ παντοίας ἄλλας μελέτας καὶ γλωσσικὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας τῶν ἑκασταχοῦ λαλουμένων ἑλληνικῶν διαλέκτων, καρπὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν αἱ ἀκόλουθοι πραγματεῖαι αὐτοῦ.

1. **Προθεωρία εἰς τὴν Γραμματικὴν.** Μικρὰ πλὴν σπουδαιότητι πραγματεία, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τοῦ C. Castellani ὡς ἐν τῶν καλυτέρων γραμματικῶν ἔργων¹⁾. Περιέχεται ἐν τῷ 305 Ναν. κώδ. φ. 1—2, ἐκδέδοται δὲ παρὰ τῷ Mingarelli σ. 511—513, τῷ Ἑλληνομνήμονι 643—646, τῷ Βασιλικῷ 118—122 καὶ τῷ Migne PG. 98, 1364—1368.

2. **Ἐρωτήματα μερικὰ τῆς Γραμματικῆς μετὰ τινῶν σχολίων.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 215—216, ἐκδ. ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ ἐν μ. ἔρ. σ. 122—127. Ἐν αὐτοῖς διηγεῖται ὁ Ρουσάνος περὶ γραμμάτων, φωνηέντων καὶ συμφώνων, συλλαβῆς, λέξεως, προσφθίας, τόνων καὶ πνευμάτων, στιγμῆς, μερῶν τοῦ λόγου, ὀνόματος, γενῶν, ἀριθμῶν, πτώσεων καὶ ἄρθρου.

3. **Σχόλια.** Κώδ. Ναν. 125 φ. 217—220 καὶ 305 φ. 3—6, ἐκδ. ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ σ. 127—137. Ἐν αὐτοῖς πραγματεύεται περὶ γραμμάτων, φωνηέντων, διφθόγγων, συλλαβῆς, προσφθιῶν, τονισμοῦ, στιγμῆς, πτώσεων, κλίσεως, συζυγίας, περὶ τῶν περισπωμένων, περὶ στοιχείου, περὶ τάξεως, περὶ συγκριτικῶν κλπ.

4. **Κανόνιον τῶν ῥημάτων.** Κώδ. Ναν. 125, φ. 260ν, ἐκδ. ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ σ. 138. Πρόκειται περὶ πίνακος κλίσεως τῆς πρώτης συζυγίας τῶν βαρυτόνων ῥημάτων ἐν τῇ ἐνεργητικῇ, παθητικῇ καὶ μέσῃ φωνῇ εἰς πάντας τοὺς χρόνους, ὡς παραδείγματος κλινομένου τοῦ ῥήματος τύπτω.

5. **Περὶ λέξεων διαφόρων, δεχομένων διάφορον σημαίνόμενον.** Ἀνέκδοτον γραμματικὸν πόνημα, περιεχόμενον ἐν τῷ Ἀμβρ. κώδ. φ. 255r — 258v καὶ περὶ τοῦ τονισμοῦ καὶ τῆς σημασίας ὁμοειδῶν λέξεων πραγματευόμενον. Τοῦτο ἐκδίδεται λίαν προσεχῶς ὑφ' ἡμῶν ἐκ τοῦ εἰρημένου κώδικος.

6. Πρὸς διδακτικούς προφανῶς σκοποὺς ὁ Ρουσάνος μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἀνέγραψε καὶ ἐπεξεργάσθη, προσθεὶς καὶ ἰδίας παρατηρήσεις καὶ προσθήκας, τὰ ἐπόμενα ἐν τῷ Ναν. κώδ. 305 φ.

---

1) Pacomio Rusano grammatico Greco del secolo XVI e i manoscritti autografi delle sue opere, ἐν Atti del R. Istituto Veneto, di scienze, lettere ed arti, Serie 7 τ. 6 (1894—95) σ. 905.

6—135 περιεχόμενα ἔργα ¹⁾). α') *Γραμματικῆς εἰσαγωγή κατ' ἐπιτομήν*. β') *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Γραμματικὴν ἐπιτομώτερον ἐκδοθεῖσα καὶ σαφέστερον ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου*. Εἰς ταύτην ὁ Ῥουσάνος προέταξεν ἰδίαν εἰσαγωγὴν περὶ τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐξ ἰδιοχείρου σημειώσεως αὐτοῦ· «εἴρηται κάμοι περὶ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν ἐν εἰσαγωγῆς εἶδει, φίλτατε παῖ». γ') *Περὶ τῶν ἐν λέξεσι παθῶν, κατὰ Τρύφωνα*. δ') *Ἐθνικαὶ διάλεκτοι, κατὰ Δεσβώνακτα*. ε') *Τρύφωνος γραμματικοῦ, περὶ τρόπων*. στ') *Περὶ λέξεως, τοῦ Φιλοπόνου*. ζ') *Περὶ εἰδήσεως στίχων ἐκ διαφόρων παλαιῶν τε καὶ νέων*. η') *Ἡρωδιανοῦ, περὶ ἐγκλινομένων καὶ ἐγκλιτικῶν καὶ συνεγκλιτικῶν μορίων*. θ') *Ἐκ τῶν προλεγομένων τῆς Ῥητορικῆς, κεφάλαιον τρίτον*. ι') *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου, Ῥητορικὴ ἐπιτομή, ἐκ τῶν τοῦ Ἑρμογένους, καὶ ια')* *Ἐκ τοῦ ὀνομαστικοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκου, βιβλίον ε'*. Ἔπονται δὲ καὶ ἕτερα τοιαῦτα ξένα ἔργα ποικίλου περιεχομένου ἀντιγραφέντα ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου. Διεξοδικὴν τῶν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν παρέσχεν ὁ Ant. Baumstark ²⁾).

7) *Περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας, καὶ διὸ οὐκ αἴτιοι οἱ ταύτας συγγραψάμενοι τῆς ἀσαφείας, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἀμάθεια καὶ ἀμέλεια καὶ περὶ διδασκάλων*. Περὶ τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης συγγραφῆς ἐγένετο ἀνωτέρω ὁ προσήκων λόγος ³⁾. Ἐνταῦθα ὅμως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς τὸ δεύτερον ἡμῖσι αὐτῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ εὐρυμαθὴς καὶ λίαν παρατηρητικὸς Ῥουσάνος, ἴν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ ἀσαφὲς τῆς Βίβλου προέρχεται οὐχὶ ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμελείας τῶν ἀναγινωσκόντων ταύτην χριστιανῶν, ποιεῖται λεπτομερεῖς φιλολογικὰς παρατηρήσεις καὶ περιγραφὰς τῶν νεοελληνικῶν διαλεκτολογικῶν διαφορῶν καὶ τύπων, πολυτιμοτάτας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἡμῶν ⁴⁾.

¹⁾ Mingarelli, ἐνθ. ἀν. σ. 513—514.

²⁾ Lucubrationes Syro-Graecae, ἐν Jahns Jahrbücher für klassische Philologie. Supplementband 21, Leipzig 1894 σ. 370 ἔ. Πρβλ. καὶ Ἄ. Μουστοξύδην παρ' Ἑλληνομνήμονι σ. 629. «Ταῦτα ἦσαν τὰ μαθήματα δι' ὧν ὁ Παχώμιος ἐδίδασκε τὰ ἑλληνικά, καὶ τι φιλολογικὸν φῶς ἐπέχεον εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ παρεμβάλλων σχόλια καὶ παραινέσεις»· καὶ Krumbacher—Σωτηριάδου, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήναι 1897 τ. II σ. 371

³⁾ Ἴδε σ. 54.

⁴⁾ Ὁ Σ. Λάμπρος σχετικῶς παρατηρεῖ : «Ἡ ὁμιλία αὕτη εἶναι κατὰ τοῦτο

8) Τοῦ Ζωναρά ἐπιτομὴ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ. Κώδ. Ναν. 125 φ. 261—274· πρόκειται περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκ τοῦ γνωστοῦ χρονικοῦ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ IB' αἰῶνος Ἰωάννου Ζωναρά.

9) Τέλος γεωγραφικοῦ περιεχομένου εἶνε τὰ ἑξῆς πονήματα τοῦ Ῥουσάνου. α') **Ἐκ τῶν Πτολεμαϊκῶν, Ἀχαΐας θέσις καὶ Πελοποννήσου θέσις**, περιεχόμενον ἐν τῷ 125 Ναν. κώδ. φ. 278—281. β') **Πίναξ γεωγραφικὸς ἰδίως ἐν κεφαλίδι καὶ ἕτερα**, μὴ φερόμενος ἐν τοῖς γνωστοῖς ἡμῖν κώδιξι, μνημονευόμενος ὁμως ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντι πίνακι τῶν ἔργων του, καὶ γ') **Ὄνόματα δώδεκα ὀνομαστῶν ὁρέων**, περιεχομένων ἐν τῷ 290 Ἀμβρ. κώδ. φ. 259r. Ἐν τῇ αὐτῇ ὡσαύτως σελίδι τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος περιέχεται καὶ τὸ ἀνέκδοτον «Περὶ τῶν τοῦ ἡλίου σημείων». («Ἀρχ. Ἡλιος ἐρυθρὸς ἀνατέλλων καὶ μελαινόμενος, οἶον μελαινονεφῆς καὶ ἐρυθρονεφῆς. ὄμβρους δηλοῖ . . . »).

Τελευταῖον παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ εἰς τὸν ἡμέτερον Ῥουσάνον ἀποδιδόμενα σχόλια εἰς Ὅμηρον, Πίνδαρον, Γεώργιον Φραντζῆν κλπ., ὡς καὶ ἡ παράφρασις τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ¹⁾, δὲν φαίνονται πράγματι ἀνήκοντα εἰς αὐτόν.

VI

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἐκ πάντων τῶν περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ῥουσάνου μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων γίνεται δῆλον, ὅτι οὗτος παρουσιάζει πολυσχιδῆ συγ-

ἄξια λόγου πολλοῦ, ὅτι διασφάζει ἡμῖν πλείστας λέξεις καὶ διαλεκτικούς τύπους τῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος κατὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἡμῖς, καὶ δεικνύει τὸν ἄνδρα διατρέψαντα μὲν περὶ τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου γλώσσης, ζητήσαντα δὲ ὅσον ἦτο ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἐφικτὸν τὴν διὰ συγκρίσεως καὶ ἱστορίας τῆς γλώσσης ἐξήγησιν τῶν νεωτέρων λέξεων καὶ τύπων». (Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τ. I (1883) σ. 102).

¹⁾ Πρβλ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία σ. 152—Ἑλληνομνήμων σ. 630.—Krumbacher—Σωτηριάδου, ἐνθ' ἄν. σ. 372.—Π. Χιώτου, Ἱστορικά ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου τ. II Κέρκυρα σ. 580—Χ. Φιλητᾶ μ. ἔρ. σ. 32.

γραφικὴν δρᾶσιν, ὠρισμένα σημεῖα τῆς ὁποίας δέον συντόμως νὰ ἐξετασθῶσι καὶ ἐξαρθῶσιν ἐνταῦθα.

Ἐν πρώτοις ὁ Ῥουσάνος ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἀποδεικνύεται δογματικὸς ἀξιόλογος. Ὡς τοιοῦτος ἀκολουθεῖ τὴν κατὰ παράδοσιν μέθοδον τῆς πιστῆς ἐξαρθήσεως ἀπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο εὐχερῶς προσπίπτει παντὶ τῷ μετ' ἐπιστασίας σπουδάζοντι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὁμολογεῖ δὲ καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἀλλαχοῦ μὲν ἰδίᾳ δ' ἀρχόμενος τοῦ δογματικοῦ Συντάγματος. «Ἐρῶ δὲ ἀπ' ἑμαυτοῦ μὲν οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς τὴν ἀφορμὴν, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν ἐσχηκώς». Ὁμοίως καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ «Περὶ τῆς τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Σαρακηνῶν πίστεως» συγγράμματος· «οὐ γὰρ ἀπ' ἑμαυτοῦ τί λαλήσω, ἀλλ' ὅσα παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐμπνευσθείσης Γραφῆς ἐξηγητήσαμεν». Ἐν τῇ ἐξετάσει καὶ ἀναπτύξει τῶν ἐπὶ μέρος δογματικῶν ζητημάτων ἀποφεύγει τὰς ἀκρότητας, προτιμῶν ἀπὸ συστήματος τὴν μέσην λύσιν καὶ τὴν μᾶλλον ὀρθόδοξον ἀποψιν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἄλλως καταφανές, ὁμολογεῖ οὐδὲν ἧττον καὶ ὁ ἴδιος τῷ ἀναχωρητῇ Διονυσίῳ ἐπιστέλλων. «Οἱ μὲν πνευματικῶς τὰ περὶ τοῦ παραδείσου ἐθεώρησαν, οἱ δὲ μετ' ἐκείνους αἰσθητῶς, οἱ δὲ μέσην τάξιν ἐβάδισαν· εὐ ἴσθι ὅτι καὶ ἡμεῖς ταύτην τὴν μέσην βαδίζομεν, ἐπόμενοι τοῖς, ὡς φῆς, οἰκονομήσασι τὸν λόγον αὐτῶν ἐν κρίσει, ἧτοι Βασιλείῳ, Γρηγορίῳ, Ἰωάννῃ, Ἀθανασίῳ, Κυρίλλῳ, Θεοδωρήτῳ ἐπισκόποις, τῷ τε Δαμασκηνῷ Ἰωάννῃ καὶ τοῖς τοιούτοις ἁγίοις Πατράσιν, ὁμοῦ καὶ τὴν Γραφὴν σῶζοντες καὶ οὐδὲ πάλιν ἐπιμένοντες τῷ γράμματι»¹⁾. Ἦτο ἄριστος γνώστης τῶν πατερικῶν συγγραμμάτων, ἀκολουθῶν ἐν τοῖς δογματικοῖς ζητήμασι κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τοὺς ψευδοδιονύσιον Ἀρεοπαγίτην, Μ. Ἀθανάσιον, Μ. Βασίλειον, Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ Γρηγόριον τὸν Νύσσης, Χρυσόστομον καὶ Ἰωάννην Δαμασκηνόν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τοὺς Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, Θεοδώρητον Κύρου, Φώτιον, Νικήταν Ἡρακλείας, Εὐθύμιον Ζυγαβηνόν, Νικηφόρον Βλεμμύδην, Γρηγόριον Παλαμᾶν, Νεμέσιον Ἐμέσης, Ἰσίδωρον Πηλουσιώτην, Ἀναστάσιον, Νεῖλον τὸν Σιναῖτην καὶ Νεῖλον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριον Σιναῖτην, Θεόφιλον Ἀλεξανδρείας, Ἐπιφάνιον Κύπρου, Καισάριον, Αὐγουστίνον, Μακάριον Αἰγύπτιον, Προκόπιον Γαζαῖον, Μάξιμον, Εὐφραῖμ, Διονύσιον Ἀλεξανδρείας, Γρηγόριον Διάλογον, τοὺς κανονολόγους Βαλσαμῶνα,

¹⁾ Πρὸς τὸν αὐτὸν κξ'.